

Jegyzetek

- ¹ Ez a tanulmány a Rézler Alapítvány támogatásával jött létre.
- ² A korszak részletesebb vizsgálatához, ld: ZSARNAY, Sándor: A jelenkori japán jogrendszer fejlődésének sajátosságai (Bp., 1983, 6–10. pp.) és DAVID, René: A jelenkor nagy jogrendszerei (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1977, 435–436. pp.)
- ³ ODA, Hiroshi: Japanese Law, (Butterworths, London, Dublin, Edinburgh, 1992, 14–24. pp.)
- ⁴ NODA, Yosiyuki: Introduction to Japanese Law, (University of Tokyo Press, Tokyo, 1992, 32–39. pp.)
- ⁵ NAKAMURA, Hideos: Die Rezeption des deutschen Rechts in Japan – insbesondere auf dem Gebiete des Zivilprozeßrechts – (Zeitschrift für Zivilprozeß, 1971, Band 84., p. 76.)
- ⁶ YOSHINO, Shozaburo és EUBEL, Paul: Zivilprozeßrecht, In: EUBEL, Paul (szerk.) Japanisches Rechtssystem, (Alfred Metzner Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 1979, 160. p.)
- ⁷ NODA, im. 54. p.
- ⁸ A kodifikációs vita az ún. régi kereskedelmi törvény és a polgári törvénykönyv hatályba lépésére és egységes elméleti bázisának hiányára vonatkozóan robbant ki az angol jogi és francia jogi iskola között. Míg a japán kereskedelmi törvény és a polgári perrendtartás tervezetét német, addig a polgári törvénykönyv tervezetét francia jogászok készítették. A polgári törvénykönyvet a német BGB tervezetei alapján átdolgozták és így léptették életbe 1898-ban a német jogászok által, de francia tervezet alapján készített ún. régi kereskedelmi törvénnyel együtt. (MAKOTO, Arai: A Japán Polgári Törvénykönyv létrejöttének története, Jogtudományi Közlöny, 8/1979, 526. p.)
- ⁹ HYEONG-KYU, Lee: Die Rezeption des Zivilrechts in Ostasien, (Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft, 1987, No. 3, 159–161. pp.)
- ¹⁰ TAKAYANAGI, Kenzō: A Century of Innovation: The Development of Japanese Law, In: VON MEHREN, Arthur Taylor (szerk.) Law in Japan, The Legal Order in a Changing Society, (Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1963, 32. p.)
- ¹¹ Idézi, NODA im. 43–44. pp.
- ¹² Az első modern kódexek a Boissonade tervezetére épült, a legfontosabb büntető jogi alapelveket és garanciákat rögzítő, 1880. évi büntető törvénykönyv (keihō), amelynek átfogó revíziójára 1907-ben került sor, valamint az 1880. évi büntető eljárásjogi törvény (chizai hō), amelyet az 1877. évi német büntető eljárásjogi törvény, valamint az 1908. és 1920. évi törvénytervezetek alapulvételével 1922-ben módosítottak. Az 1890. évi japán kereskedelmi

- törvénykönyv (shōhō), amely francia, német és angol jogi intézményeket is ötvözött, Hermann Roesler munkájának eredménye, ám a törvény átfogó felülvizsgálatára létrejött, japán jogtudósokból álló bizottság 1899-ben a német kereskedelmi jogszabályoknak megfelelően módosította a törvényt. TAKAYANAGI, im. 15–22. pp.
- ¹³ A család, illetve ház egy olyan „jogi entitás, amely eredetileg az ősök kultuszán alapszik és a tagjai a ház fejének alárendeltjei.” A család mint a japán társadalom legalapvetőbb egységének patriarchális felépítése a társadalom minden területén érvényesült: a vállalatoktól kezdve a politikai szervezetekig dominált az apa-fiú kapcsolat szimbóluma. ZSARNAY, im. 34. p.
- ¹⁴ A külföldi jogok oktatásának első központja a Tokiói Egyetem elődje által 1873-ban tartott jogi kurzus, ami elsősorban angol jogi oktatást jelentett. A francia jog megismertetésében az Igazságügyi Minisztérium jogi kara, illetve elődje töltött be kulcsszerepet. A Tokiói Császári Egyetemen 1887-ben létrehozott német jogi tanszék egy új korszak kezdetét jelentette, amelyben csak a német jog számított „jognak”, és a japán jogtudomány lényegében a német jogtudomány mintájára fejlődött ki. NODA, Yosiyuki: Comparative Jurisprudence in Japan: Its Past and Present, in: TANAKA, Hideo: The Japanese Legal System, (University of Tokyo Press, Tokió, 1991, 201–205. pp.)
- ¹⁵ NAKAMURA, im. 81. p.
- ¹⁶ YOSHINO és EUBEL im. 162. p.
- ¹⁷ NAKAMURA, Hideo és HUBER, Barbara: Die japanische ZPO in deutscher Sprache, (Carl-Heymans Verlag KG, Köln, 1978, p. 1–2.), The Code of Civil Procedure of Japan, EHS Law Bulletin Series, Vol. II, 1988.
- ¹⁸ DELIUS, M. Die Civilprozeßordnung für das Deutsche Reich, (Otto Wigand, Leipzig, 1879, 7–10. pp.)
- ¹⁹ TANABE Kohji: The Process of Litigation: an experiment with the adversary system, VON MEHREN, im. 74. p.
- ²⁰ TANABE im. 73. p.
- ²¹ NAKAMURA, 1971, im. 81. p.
- ²² NAKAMURA, 1971, im. 83. p.
- ²³ „trained troublemaker” TANABE, im. 78. p.
- ²⁴ Jól mutatják ezt a statisztikák is: A II. világháború előtti időszakban a 70 milliós ország, 6000 ügyvéddel és 1600 bírával rendelkezett. TANABE, im. 80. p.
- ²⁵ ZSARNAY im. 35. p.
- ²⁶ „Japanese do not like law”, Noda, im. 160. p.

Az 1680-as évek első felében sorsdöntő események zajlottak le az egész keresztény világ helyzetének alakulása tekintetében, és ezek meghatározóan kihatottak a két nagyhatalom ütközőjén élő erdélyi államra is. A félhold Bécs alatti katasztrófális veresége 1683 őszén nyitánya a csaknem 20 évig tartó osztrák-török háborúnak, amely átrendezte a nemzetközi hatalmi viszonyokat.

A császári udvar az 1660-as évektől folytatott politikájával arra törekedett, hogy elkerülje a nagyobb méretű összeütközést a Portával, ami lehetővé tette, hogy figyelmét az európai hegemoniára törő XIV. Lajos Franciaországának ellensúlyozására, valamint abszolutisztikus államrendjének kiépítésére összpontosítsa. Az 1664-ben a törökkel vívott győztes szentgotthárdi csata után megkötött, vereségnek is beillő vasvári békével a császári udvar 20 évre megvásárolta a fegyvernyugvást.¹ 1681-től azonban a portai hírek már jelezték, hogy Kara Musztafa nem újítja meg a rövidesen lejáró békét,² 1683 őszén pedig megkezdte a császárváros ostromát. Máig

Zakariás Kinga:

Habsburg-berendezkedés Erdélyben

1683–1691

nyitott kérdés, hogy miért akarta elfoglalni Bécset,³ de így megkezdődött az a háború, amelynek eredményeként a Habsburgok végérvényesen felülkerekedtek a válságba jutott Oszmán Birodalommal szemben, és a DK-Európai térségben keletkezett hatalmi űrbe hódítóként kívántak belépni. Bécs mindent elkövetett, hogy megakadályozza a török uralom alatt élő népek önállóságának helyreállítását,⁴ valamint Lengyelország azon törekvését, hogy délkelet-európai befolyását kiszélesítse. Erdély bekebelezése az említett tervek meghiúsításán túlmenően igen

előnyös stratégiai és gazdasági pozíció birtokába juttatta volna a Habsburgokat. Így a császári udvar politikai ofenzívába kezdett az Erdély fölötti uralom biztosítása érdekében.

A diplomáciai megoldás előtérbe helyezése a katonával szemben több szempontból indokoltnak látszott. Az udvar politikai és katonai körei tisztában voltak azzal, hogy súlyos következményei lennének, ha a törökellenes háború befejezése előtt nyílt összeütközésbe kerülne az Oszmán Birodalom szorításából kikerülő népekkel,⁵ ezért arra törekedtek, hogy megnyerjék vagy legalábbis ne idegenítsék el az erdélyi rendeket és politikai elitjüket a császártól.⁶

A hódításnak valamiféle szövetségi vagy együttműködési formulát kellett találni. Ezt volt hivatott megvalósítani az a diplomáciai manőverezés, amely *Antidius Dunod* által bevitt *szereződéstervezettel* vette kezdetét 1685 tavaszán és az 1691. évi *Diploma Leopoldinum* kiadásával zárult, hosszú időre megszabva a Habsburg Birodalom és Erdély közötti viszonyt.

Az erdélyi politikai elit gyorsan reagált, az erdélyi rendek fő képviselője, Teleki Mihály kancellár már Bécs ostroma idején érintkezésbe lépett a császári udvarral, hogy kipuhathassa a Bécs felé való tájékozódás lehetőségeit.⁷ 1684-ben megkezdtek az elhatárolódást Thökölytől – ami a kuruc fejedelem 1685 tavaszi elűzésével fejeződött be – és következetesen mérlegelték az 1684 március 5.-én alakult törökellenes nemzetközi szövetséghez csatlakozás lehetőségét. Ekkor azonban Erdély a török, tatár veszély miatt még nem léphetett be a Szent Ligába.⁸

1685 február 5.-én kelt követi utasításában Lipót császár felajánlotta, hogy Erdélyt beveszi a nemzetközi szövetségbe, ha elszakad a portától, de semminemű biztosítékot nem adott.⁹ *Antidius Dunod* jezsuita vitte be azt a részletes *szereződéstervezetet*,¹⁰ amely Erdély addigi közjogát, államszervezetét új alapokra akarta helyezni.

A tervezet szerint Erdély Magyarországhoz tartozik, annak részeként; a fejedelmek elismerik a magyar király főhatalmát, annak kifejezett hozzájárulása nélkül nem köthetnek szerződést külállamokkal, a jelenleg létezők pedig semmisnek tekintendők. A rendek fejedelmválasztása megmaradna, a fejedelmet azonban a magyar király erősítené meg. A fejedelmek életfogytiglan nyerik el tisztségüket, igen súlyos okból azonban elmozdíthatók. A fejedelem és rendjei helyet és szavazatokat kapnak a magyar országgyűlésen. A fejedelemnek hűségesküt kell tennie a magyar királynak. I. Apafi Mihályt külön királyi diplomával erősítenék meg fejedelemségében, II. Apafi Mihályt hasonló diplomával nyilvánítanák apja örökösévé, annak halála után pedig elfoglalhatná a fejedelmi széket. Ha I. Apafi Mihály fia nagykorúsága (25 éves kora) előtt meghalna, a király rendelkezésére és a rendek akaratával igazgató (adminisztrátor) választandó, aki a tanácsurakkal együtt kormányozna. Erdélyt területileg a török kor előtti határai közé szorítaná, ami a Partiumnak Erdélytől való elszakítását jelentené. Erdély jogrendjét illetően kimondták

annak megváltoztathatóságát: I. Lipót megerősíti az ország régi kiváltságait, a szerződés megkötése után egy éven belül Erdélynek a török hódítás óta hozott törvényeit is, de az utóbbiakat szükség esetén az érdekeltek egyetértésével, a nép javára, királyi határozattal és a rendek hozzájárulásával átalakítják. A tervezet biztosítja a szabad vallásgyakorlatot, de a katolikus és az akatolikus kitéltet használja.

Erdély ekkor még nem volt meghódított tartomány, és minthogy a Dunod-féle pontok elfogadása azzá tette volna, a tervezetet nem fogadta el a delegáció.¹¹ A tárgyalások azonban megindultak. Vajda Lászlót mint követet Dunoddal Bécsbe küldték a delegáció által felállított pontozatokkal.

Dunod viszont 1685 április 14.-én, Kercsesorán Telekivel elvégezte azt, amit a delegációval nem lehetett, így jött létre közöttük a két szerződésből álló titkos megállapodás,¹² melyben Teleki a korban szokásos személyi előnyök és biztosítékok fejében¹³ kötelezte magát, hogy Erdély a török háborúban segíti a szövetségeket, előmozdítja a császári és fejedelmi csapatok egyesülését, a hadak élelmezését, esetleges átvonulását Havasalföldre. Lipót császár viszont megígéri, hogy elismeri az Erdélyi Fejedelemség önállóságát.

Még 1685-ben Haller János vezetésével újabb bizottságot¹⁴ küldtek Bécsbe egy kedvezőbb diploma kieszközlésére. A *Haller Diploma*¹⁵ 1686. június 28.-án kelt Bécsben, a szerződést a császár megbízottai Badeni Hermann, a Haditanács elnöke és Strattmann udvari kancellár írták alá.

Ez a megállapodás jóval előnyösebb Erdélynek a Dunod által vitt tervezetnél, „sokkal kedvezőbb volt ... Erdély függetlenségére.”¹⁶ Az ország ugyan a császár védelme alá kerül és ennek fejében 50.000 birodalmi tallért fizet évente, de ez az összeg kevesebb lenne, mint Erdély Apafi-kori portái adója. Elismerné I. Apafi Mihályt Erdély törvényes fejedelmének, elfogadná II. Apafi Mihályt már megtörtént megválasztását, haláluk után pedig biztosítaná a szabad fejedelmválasztás jogát. A fejedelmek szerződésalkötési joga megmaradna, azzal a korlátozással, hogy csak keresztény uralkodóval és nem az ausztriai háznak és a magyar királynak nyilvánvaló kárára köthető. A vallásszabadság érvényben marad. A töröktől erdélyi fegyver által visszaszerzett területek Erdélyé maradnak, de amit közösen vagy a császári seregek szereznek vissza, azon fennállna a magyar királyok legfőbb hűbéri joga. A diploma legproblematisabb pontja – amely miatt végül nem is fogadták el – előírta, hogy Kolozsvár és Déva kétharmadrészt császári, egyharmadrészt erdélyi őrséggel őriztessék a háború végéig.

Az csak tovább bonyolította az ügyet, hogy a diplomához csatolt leirat kijelentette, Scherffenberg a diplomát csak a két vár átadása után fogja kiadni. Maga a szerződés titkos, Erdély nyíltan csak Buda visszavívása után csatlakozik a Szent Ligához.¹⁷

Bethlen Miklós azt írja Önéletleírásában, hogy a rendek nem fogadták el a szerződést és Apafi nem írta alá. Újabban kiderült, hogy egy példányát, mint I. Lipót csá-

szár és I. Apafi Mihály fejedelem 1686. június 28-án kelt megállapodását Londonban őrizték a nemzetközi egyezmények között. Rákóczi ugyancsak, mint törvényes megállapodásra hivatkozik rá. A kérdés tisztázása további kutatást kíván, de nagy bizonyossággal állítható, hogy 1686 nyarán még adott rá esélyt, hogy Erdély, ha formálisan és Habsburg-főség alatt is, de mint állami alakulat kapcsolódjék be a nemzetközi törökellenes szövetségbe.¹⁸

Mikor a diplomát Bécsben aláírták, még Budát nem szabadították fel, így Erdély támogatására vagy semlegességére még akkor szüksége volt az udvarnak. Buda visszavétele után Lipót császár hadseregét Erdélyben kívánta téli pihenőre elhelyezni. Veterani ezredes megszállta Máramaros vármegyét, Caraffa generális pedig a nyugati vármegyéket foglalta el. A nagyharsányi, végső győzelem után 1687 őszén Lotharingiai Károly herceg is bevonult seregével Erdélybe. Eközben Pozsonyban országgyűlés mondta ki a Habsburg dinasztia örökös jogát Szent István koronájára (1687. október 18.).

Apafi megegyezést ajánlott, és Lotharingiai Károlyval az 1686. június 28-i szerződés keretei között¹⁹ megkötötte *1687. október 27-én a balázsfalvi egyezményt*.²⁰ A szerződés két részből áll. Az *első szakasz* a Habsburg érdekeknek megfelelően a téli beszállásolásra, a hadak élelmezésére, illetve a hadak telelésére fizetendő adóra vonatkozik. Meghatározzák az átadandó várakat és városokat, részletezik az élelmiszerek, borok és a beszállásolással járó egyéb terhek (pl. állatok számára való takarmány) összegét. A fizetendő készpénzadó 700 ezer forint, amely 1678. június 1-ig hét részletben fizetendő. Mindezt Erdély külön fizeti, a hozzákapcsolt magyarországi részekre külön vetik ki. Megjegyzik azonban, hogy a kormányzás egységén Erdélyben és a Részekben ne ejtsenek csorbát.²¹

A *második szakasz* azokat a feltételeket tartalmazza, amelyekről a lotharingiai herceg biztosítja a fejedelmet és a rendeket. A német hadak bent léte által, sem utazásukban, sem valamely helyen való tartózkodásukban nem háborgatják őket; biztosítják a bevett vallások gyakorlását. I. Apafi Mihály és az őt követő fia hatalma megmarad, a császári hadak nem avatkoznak be a kormányzásba, a kincstári jövedelmek ügyeibe, az országgyűlés összehívásába és tevékenységébe. Az erdélyi fejedelmek adományai, az általuk adott kiváltságok érvényben maradnak. Senkit jószágában meg nem károsítanak, az árulók hitelre nem találhatnak, senki jószágát nem viszik el, a szabad kereskedést nem háborítják, sehova nem tesznek a szükség felett őrizetet, a jövő tavasszal a hadinépet kiviszik az országból, ingyen szállásadásra senkit nem kényszerítenek, a fejedelem hűségétől senkit el nem tántorítanak, az árulókat kölcsönösen kiszolgáltatják.

A két szakasz összesen 30 cikkből áll.²² A szerződést a császár nevében a lotharingiai herceg, a fejedelem és a rendek nevében külön követek írták alá.

„Soha könnyebben – írja Cserey – sem pogány, sem keresztény egy országhoz olyan könnyen nem juthat, mint akkor a német Erdélyhez, egy korbácsolás nélkül fejet

hajtának.”²³ Bár e balázsfalvi szerződés még a Dunod-félénél is rosszabb volt, tulajdonképpen egy megszállási szabályzatszerű megállapodás,²⁴ a rendek mégis elfogadták. Lotharingiai Károly herceg pedig „Capta Transylvania” feliratú érmet veretett az ország katonai megszállása emlékére.²⁵

Mikor a győztes hadvezér elhagyta Erdélyt, a főparancsnok és alvezérei már csakis a hadsereg érdekeit tartották szem előtt, a szerződés politikai kikötéseit pedig az udvar nem hagyta jóvá.²⁶

A törökellenes szövetség sikereinek útja tovább folytatódik. Magyarországon a Habsburg uralkodó helyzete az Aranybulla ellenállási záradékának eltörlésével jelentősen megerősödött az ottani rendekkel szemben (1687. október 18., pozsonyi országgyűlés). Így érthető, hogy egy újabb erdélyi követség²⁷ a Haller Diploma megerősítését sürgetve 1688. január 4-én azt a választ kapja, hogy a diploma ratifikációját a megváltozott viszonyok miatt nem adhatja meg a császár, de intézkedni fog, hogy a katonák visszaéléseket ne kövessenek el.²⁸

A bécsi kormány Erdély státuszát a pozsonyi országgyűlés szellemében kívánta rendezni,²⁹ mert, habár várai már a kezében voltak a régi szerződéseken és békekötéseken alapuló viszonya a portához még ténylegesen fennállott. Ennek megszüntetésével a bécsi kormány Caraffát – Magyarország és Erdély kormányzóját – bízta meg.³⁰

Ilyen körülmények között nyújtotta be Bethlen Miklós Scherffenbergerhez híres emlékiratát „Moribunda Transsylvania ad pedes augusti imperatoris Leopoldi projecta”,³¹ melyben Erdély szenvedéseit és nyomorát festi le és annak megszüntetését oly módon véli kieszaközölhetőnek, ha az országba egy elfogulatlan kormánybiztost küld³² és a visszautasított Haller-féle diplomát megerősíti.³³

Ekkor azonban Caraffa hadi titkárával, Absolon Dániellel megfogalmaztatott egy *deklarációt*,³⁴ amely szerint „Erdély visszatér Magyarország királyához, amelytől az irigy sors és némelyek nagyravagyó merénnye választá el; elfogadja Leopold és utódai mint magyar királyok oltalmát; lemond önkénytesen, keresztény buzgalomból a török véduuraságról, nem fog azzal érintkezni, nem küld neki adót, ajándékot, az uralkodó ház többi ellenségeivel sem érintkezik, és a ki tenné felségsértésben marasztaltatik el. Elfogadván öfelsége oltalmát, a még meg nem szállott Kővár, Huszt, Görgény, Brassó váraiba megengedik a német őrség szállítását. Különben kéri öfelségét jogaik, kiváltságaik, a vallásszabadság megerősítésére, a lotharingiai herceggel kötött szerződés épségben maradván.”

Miután a fejedelmi tanács tagjai, Bethlen hiábavaló tiltakozása ellenére 1688. május 9-én elfogadták és aláírták a deklarációt Szebenben, a május 10-re hirdetett fogarasi országgyűlés május 13-án³⁵ „Caraffa kívánságát egészen teljesíti a teljhatalmú Teleki munkája által.”³⁶

A rendek ez után, de még ugyanezen országgyűlés alatt újabb diplomatervezetet³⁷ készítettek, amelyet az 1688. június 1-én tartott ülés elfogadott.

Ezután megkezdték a deklaráció értelmében a várak átadását, de Nagybánya, Beszterce és Brassó ellenállt. Brassó május 26-i feladásával azonban a szebeni szerződést végrehajtották.

Az újabb diplomatervezetben a rendek kérelmüket 12 pontban foglalták össze.³⁸ Kérték, hogy a vallásykorlátsban ne háboríttassanak, a mostani fejedelem és fia szabad uralkodásukban ne háboríttassanak, haláluk után a fejedelmválasztás szabadsága érvényesüljön, a fejedelem egyedül a császártól függjön, fölé egyházi felsőséget ne állítsanak, az ország törvényeit, szokásait, a fejedelmek által adott privilégiumokat, adományleveleket tartsák meg, az ország határait ne kevesítsék,³⁹ a töröktől visszafoglalt magyarországi és partiumi részeket is csatolják vissza, az árulókat szolgáltsák ki, a beszállásolást terhet szüntessék meg, elégedjenek meg az évenkénti 50 ezer tallér adóval, a törökkel kötendő békébe az országot foglalják bele, öfelsége katonáit vigyék ki Erdélyből, a hadierőségeket adják vissza, a bent maradt katonák az ország igazgatásába magukat ne elegyítsék, az udvar és a rendek vonhassák meg magukat az erősségekben, adassék általános amnesztia, ha a töröknek, tatárnak nem tudnak ellenállni, adjanak menedéket Magyarországon.

Még azon a napon, június 1-én kinevezték a bizottságot,⁴⁰ amely az előterjesztést Caraffához vitte, hogy ő e pontokra kedvező választ eszközöljön ki a császártól. 1688. június 17-én állították ki a *császár választát*, amely nem válaszolt közvetlenül a folyamodásra, hanem annak tárgyalását későbbre halasztotta. A leirat tulajdonképpen azt jelezte, hogy a várak kézbeadása óta Erdély már elfoglalt tartomány volt, így a Habsburgok nem akarták valamiféle diplomával megkötni a kezüket.

1690 olyan helyzetet teremtett azonban, amelyben Erdély és a Habsburg Birodalom számára egyaránt szükségessé tette a Habsburgoknak az Erdélyi Birodalomban elfoglalt helyzetét rendezni.⁴¹ Az év áprilisában meghalt I. Apafi Mihály. Bethlen javaslatát, hogy tegyék le a hűség esküt a korábban megválasztott II. Apafi Mihálynak, Teleki javaslatára a rendek nem fogadták el, helyette Bethlent Bécsbe küldték, hogy eszközöljön ki egy olyan diplomát, amely az ország alkotmányát megerősíti és eszközölje ki az új fejedelem megerősítését.⁴²

A Habsburg erőket a török fronton, az újabb francia háború folytán sorozatos csapások érték. Összeomlott a délkeleti frontvonal is: Thököly Erdélybe ütött, Zernyestnél (1690. augusztus 21.) leverte az erdélyi császári hadakat, Teleki pedig holtan maradt a csatátn. Thököly 1690. szeptember 15-ére országgyűlést hirdetett, amelyben párthívei Erdély fejedelmévé választották. Néhány nappal később újra török kézre került a Habsburg Birodalom egyik déli hídfőállása, Vidin, szeptember 9-én a császári védősereg feladta Nist, és október 8-án a török sereg visszafoglalta Belgrádot. Bádeni Lajos Thököly ellen indult, hiszen a legfontosabb pillanatnyilag a keleti védőbástya, Erdély biztosítása volt.⁴³

Ezek a körülmények a bécsieket engedékenyebbé tették a szeptember 16-án, a diploma ügyében Bethlen Mik-

lóssal megkezdett tárgyalások során. A diploma készítésében fő segítségével Bethlennek a brandenburgi elector követe, Gotheфриdus Dankelmann volt. Ugyancsak a segítségére volt az angliai követ, Lord William Paget, a holland Hemskirken, sőt Caraffa is támogatta.⁴⁴

A Diploma aláírásához a döntő lökést Belgrád eleste adta, hiszen ezután nyolc nappal, 1690. október 16-án kelt.⁴⁵ A *Diploma Leopoldinum első változata* a törökellenes háborúnak egy olyan jelentős török sikereket hozó szakaszában jött létre, amelyben a Habsburg központi kormányzat jónak látott bizonyos kompromisszumos megoldást keresni. Bethlen tehát a gyorsan múló kedvező pillanatot kihasználva eszközölte ki.

Az 1691. január-februári országgyűlés elfogadta a Diploma első változatát, letette a hűség esküt Lipótnak, megválasztotta a Guberniumot is, egyben azonban követeket küldött Bécsbe, formailag elsősorban a Diploma Leopoldinum kikérésére, és másodsorban a rendek II. Apafi Mihály megerősítését sürgető kérvényének felvitelére.

Bethlen Gergely és követársai 1691. július utolsó napjaiban érkeztek fel Bécsbe, tárgyalásaik az év decemberéig tartottak. A Habsburg vezető elit pontról pontra megvizsgálta a Diploma szövegét és az erdélyiek módosító javaslatát.⁴⁶

A *Diploma Leopoldinum második változata*⁴⁷ (ún. *Ünnepélyes formája*) 1691. december 4-én került kiadásra.⁴⁸

A Diploma Leopoldinum bevezetőjében a császár összes címeinek felsorolása után, szokásos módon köszönti az erdélyi rendeket.⁴⁹ Ezután kijelenti, hogy megadja Erdélyország követe, Bethlen Miklós által kívánt 1686. június 8-i diplomát. Most, hogy hátrahagyták a keresztény névnek közösleges ellensége ellen intézett hadakozás más foglalatosságait és Lajos, a bádeni örgróf legyőzte Thökölyt, Lipót Erdélyországra fordítja figyelmét, megdicséri hűségéért és azért, hogy az egész kereszténységnek oltalombástyája volt.

A bevezetés második részében II. Apafi Mihály fejedelemségben való megerősítése kérésére válaszol, mégpedig úgy, hogy elhalasztja azt. Minthogy ő még csak 14 éves és az ország törvényei szerint 20 éves koráig éretlen a kormányzásra, elrendeli, hogy felserdüléséig neveljék arra a reménységre, hogy rászáll a fejedelemség. Addig is I. Lipót királyi szó alatt és igen tökéletes hittel biztosítja az ország karait és rendjeit a következő 18 fejezet betartásáról:

1. A bevett vallások ügyében semmi változás nem lesz; senkinek nem lesz ellentmondási joga; a katolikusok Kolozsvárt szentegyházat, Fehérváron kisebb templomot emelhetnek, de saját költségükön és a más vallásbeliek sérelme nélkül. Mindenütt szabadon gyakorolhatják vallásukat, ott is, ahol kevesen vannak, különösen pedig ahol sokan vannak.

2. Megerősíti az addigi adományokat, privilégiumokat, címeres leveleket, címeket, tisztségeket, méltóságokat Erdélyben, Magyarország részeiben, a székelységben és Debrecenben, kivéve azokat, amelyeket a fejedelmek maguk visszavontak.

3. Megerősíti az ország helybenhagyott⁵⁰ és összeszedett⁵¹ törvényeit, a Werbőczy Hármaskönyvét (a pozsonyi országgyűlés által is eltörölt ellenállási záradékot kivéve), a végzéseket és a szász nemzet „polgári törvényét.”⁵²

(Az ehhez a cikkhez fűzött kiegészítés a korábbi változathoz képest a legelőnytelenebb módosítás, amely lehetőséget ad az erdélyi jogrendszer alapvető elemeinek megváltoztatására. Előírja, hogy a rendek vitás kérdésekben⁵³ igyekezzenek megegyezni és ezt terjesztik az uralkodó elé jóváhagyásra. Ha megegyezés nem jön létre, a felek és az erdélyi tanácsurak meghallgatása után az uralkodó dönt.)⁵⁴

4. A kormányzás, az országgyűlési végzések alkotása és az igazságszolgáltatás a szokott rend szerint megtartatik. (Ennek ellentmond viszont a királyhoz való folyamodás lehetőségének megadása.)⁵⁵

5. Hivatalokra csak erdélyi honfiakat tesznek. Mindazonáltal fenntartják a császárnak azt a jogot, hogy honfiúsításra ajánlhasson idegeneket.

(A király honfiúsítási joga főtisztviselők betöltésénél módosul a Diploma második változatában, mégpedig úgy, hogy az uralkodónak joga van idegeneket honfiúsításra, vagy nem honfiúsításra javasolni.)⁵⁶

6. A királyi kincstárra szálló jószágokat csak érdemes honfiaknak fogják adni, az ellenségtől visszafoglalt magánjószágokat vissza fogják adni hajdani birtokosainak vagy utódaiknak.

7.⁵⁷ Az ország főkormányzóját,⁵⁸ akit korábban vajdának neveztek, annak helyettesét, az erdélyi nemesek vagy méltóságok sorából választja az uralkodó, akár katolikus, akár más bevett vallás híve, csak a császárhoz hű legyen és másokat érdemekben meghaladjon. Ugyanez vonatkozik az erdélyi katonaság hadvezérére, a főkancellárra, a belső tanácsosokra, főispánokra, a székelyek főkapitányára, az ítélmesterekre és a többi méltóságra.

8. A főtisztviselők betöltését pontosítja akképpen, hogy a rendek által megválasztott tanácsurak,⁵⁹ az erdélyi katonaság hadvezérére, kancellárra, belső tanácsos és ítélmester megerősítés véget a király elé terjesztendők.

(A második Diploma lényeges kiegészítése, hogy a törvényhatóságok választott tisztjei, szász és székely királybírók, megyei főbírók, alispánok és polgármesterek választásuk joga megmarad, de ezek is felterjesztendők királyi megerősítésre.)

9. A 12 személyből álló belső tanácsban⁶⁰ és királyi táblában is legalább 3 katolikus legyen, a szász ispán is legyen tagja a tanácsnak, az ítélmesterek közül az

egyik legyen katolikus, a mostaniak azonban hivatalukban maradnak.

10. Az évenként tartandó szükséges országgyűlések és törvényes székek hirdetését a főkormányzóra és a belső tanácsra hagyja, de fenntartja magának az elfogadott döntések megerősítésének jogát.

11. A kormányzó lakjon az országban és a haza törvényeire esküdjön fel. Mind ő, mind a tanácsurak és a királyi tábla tagjai a királyi kincstárból kapnak fizetést. Amennyiben a közjó és a három nemzet nyugalma ezt kívánná, a gubernator évente újraválasztható, de ez esetben is királyi megerősítés szükséges.

12. Béke idején 50 ezer tallért, háború esetén 400 ezer német forintot fizet az ország, beleértve az élelmezést is.

(A Diploma második változata az adókhöz való kincstári hozzájárulást korlátozza, csak a fent megjelölt összegben felüli kivetésnél ígér segítséget a kincstári jövedelmekből.)

13. Új adót nem vezetnek be, a vámot és a harmincadot nem emelik.

14. A székelység saját költségén tartozik katonáskodni és ezért mentes mindenféle adótól; ez a rendelkezés azonban a székely parasztra és jobbágyra nem vonatkozik.

15. A szabad kereskedés megmarad.

16. Az árendával megváltani szokott dézsma⁶¹ a földesúrnak, az árenda viszont a fiskusnak marad.

17. Idegen katonasággal nem terhelik az országot, de a szükséges katonaság feje német lesz, aki hadidolgokban a főkormányzóval, az ország tanácsával és az erdélyi katonaság hadvezérével egyeztet, a közigazgatásba nem avatkozik be.

18. A szász nemzetről és a szegény nép vállairól leveszik az utasok és lovak élelmezésének terhet. Javasolja, hogy a tanács gondoskodjon postáról, a földesurak és városok vendégfogadó állításáról.

A Diploma befejező részében a király helybenhagyja a fent felsorolt pontokat és megígéri, hogy utócai is megtartják és megtartatják. A Diplomát Bécsben 1691. december 4-én Gróf Strattman Henrik és a császári királyi fenség tulajdon parancsára Verdenburg István írta alá.

A Diploma Leopoldinumot ezután az ausztriai házból jövő királyok többször megerősítették. Erdély „alkotmánylevele” maradt 1848-ig, amely biztosította belső közhatalmi önállóságát. A változó külpolitikai körülmények között vívott háború pillanatnyi eseményeinek függvényeként megszületett Diploma másfél évszázadon keresztül mindvégig hivatkozási alap maradt, és a benne rögzített jogoknak és kormányzati intézményeknek, ha erős változásokkal is, mégis volt állandósága.⁶²

Jegyzetek

¹ Wesselényi István – Sanyarú világ, Napló 1703–1708, I. k., közlése: Magyar András (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1983, 5–22. pp.)

² Erdély története három kötetben, főszerkesztő: Köpeczi Béla, (Akadémia Kiadó, Bp., 1986, II. k. 866.p.)

³ R. Várkonyi Ágnes – Magyarország visszafoglalása 1683–1699 (Tankönyvkiadó Bp., 1987, 88–93. pp.)

⁴ Erdély és Havasalföld képviselői 1685 jún. 1. Fogarasban aláírták

a két ország szövetségéről szóló egyezményt, 2. pont: „Az megírt két haza fejedelmei, vajdái s lakosai is a szükségnek idején egymást oltalmazzák és segítsék tehetségek szerint” – Erdély Országgyűlési Emlékek 1540–1699 (Mommento comitialia regni Transylvaniae) szerk. Szilágyi Sándor, 1–21. k., (Bp., 1875–1898, (továbbiakban: EOE) 18. k. 341–344. pp.)

⁵ lásd: 1. l. ábragyezet

⁶ Tartalma: Trócsányi Zsolt - Habsburg-politika és Habsburg-kor-

- mányzat Erdélyben 1690–1740 (Bp., 1988, 196–199. pp.)
- ⁷ lásd: 1. lábjegyzet
- ⁸ lásd: 3. lábjegyzet
- ⁹ lásd: 3. lábjegyzet
- ¹⁰ lásd: 6. lábjegyzet
- ¹¹ 1685-ben a delegáció intézménye állandóvá vált, az országgyűlést helyettesítette és ebben a jogkörében határozatokat hozott, amelyek a halasztást nem tűrő diplomáciai ügyek mellett felölték a közigazgatási-, pénzügyi- és hadügyi intézkedéseket is. – EOE, 18. k. 35. p.)
- ¹² Tartalma: EOE, 18. k. 33–34. pp.
- ¹³ Teleki ígéretet kapott, hogy elnyeri Thököly magyarországi birtokait, grófi rangot kap, az udvar eltekint addigi Habsburg-ellenes tevékenységétől, sőt 1000 arany évi járadékot is biztosít neki a császári politika támogatása ellenében. – Magyar Történelmi Tár 1874, 222–223. pp.
- ¹⁴ Tagjai: Haller János, Pernyeszi Zsigmond, Inczédi Mihály, Mikes Mátyás
- ¹⁵ Tartalma: Bethlen Miklós önéletrajza I–II. k., Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1955, I. k. 344. p.)
- ¹⁶ Hóman Bálint–Szegefi Gyula: Magyar történet IV. k., (Bp., 1935, 231. p.)
- ¹⁷ Erdély története három kötetben, főszerkesztő: Köpeczi Béla, (Akadémia Kiadó, Bp., 1986, II. k. 873. p.)
- ¹⁸ R. Várkonyi Ágnes – Erdélyi változások, Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660–1711, (Magvető Könyvkiadó, Bp., 1984, 127–196. pp.)
- ¹⁹ Erdély története három kötetben, főszerkesztő: Köpeczi Béla, (Akadémia Kiadó, Bp., 1986, II. k. 875. p.)
- ²⁰ Magyar fordítás: Nemes Erdélyország nagyfejedelemségének újabb országgyűlési végzése (Articuli novellares diaetales), ezeknek vezetke s világosított jegyzetek 1744–1811; magyarosította egy vezetővel és némely külön jegyzetekkel világosította Dálnoki Ince József, (Kolozsvár 1845, (Továbbiakban: Articuli novellares diaetales), Jegyzetek 14–22. pp.)
- ²¹ „... feltétlenül mindazonáltal, hogy azon különözből valamely tartományos birtokoknak különbözősége ki ne hozassék, és az erdélyi jusoknak ne ártson.”
- ²² EOE, 19. k. Bevezető szerint 34 cikkből, Szász, Sylloge 45–49.11 alapján)
- ²³ EOE, 19. k. 32. p.
- ²⁴ Trócsányi Zsolt - Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740 (Bp., 1988, 196–213. pp.)
- ²⁵ lásd: 18. lábjegyzet
- ²⁶ lásd: 18. lábjegyzet
- ²⁷ Tagjai: Gyulay Ferenc, Inczédi Mihály és Dónát Mátyás
- ²⁸ EOE, 19. k. 40–41. pp.
- ²⁹ lásd: 18. lábjegyzet
- ³⁰ lásd: 28. lábjegyzet
- ³¹ „A haldokló Erdély a felséges Lipót császár lábai előtt” – Bethlen Miklós önéletrajza I–II. k., (Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1955, I. k. 370–382. pp.)
- ³² „Ne küldjön ide felséged keménységükről és kegyetlenségükről hírhedt embereket” (Caraffára céloz) – Bethlen Miklós önéletrajza, I. k. 382. p.)
- ³³ „... hogy a rendek tudta nélkül és hibáján kívül visszavett diploma nekik felajánltsék és az államban megjavítandó dolgok megjavítván, a fejedelem megmaradásával maradjon Erdély diploma alapján őfelsége hűségén és engedelmisségében” – (Bethlen Miklós önéletrajza, I. k. 382. p.)
- ³⁴ A történeti Erdély, szerk. Asztalos Miklós, Erdély a nemzeti fejedelmek alatt, (Bp., 284. p.; EOE, 19. k. 50. p.)
- ³⁵ EOE, 19. k. 51. p.
- ³⁶ Bethlen Miklós önéletrajza, I. k. 381. p.
- ³⁷ Articuli novellares diaetales, Jegyzetek 22–25. p.
- ³⁸ EOE, 19. k. 52. p.
- ³⁹ Itt a Partiumról van szó.
- ⁴⁰ Tagjai: Bethlen Elek, Macskási Boldizsár, Frank Bálint tanácsurak és Alvinczi ítélőmester
- ⁴¹ lásd: 24. lábjegyzet
- ⁴² Jancsó Benedek - Erdély története, (Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Bp., 2001, 161–166. pp.)
- ⁴³ lásd: 24. lábjegyzet
- ⁴⁴ Bethlen Miklós önéletrajza, I. k. 402–403. pp.
- ⁴⁵ Legalábbis az általánosan használt kiadás szerint, de Trócsányi a diploma első tervezetének keltét az 1690. október 20–25 körüli időre teszi.
- ⁴⁶ lásd: 24. lábjegyzet
- ⁴⁷ Magyar fordítás: Articuli novellares diaetales, az 1791. évi országgyűlési végzések II. cikkeje alatt közli (II. Ferenc megerősíti a Diploma Leopoldinumot). A magyar fordítás a Diploma második változatának eredeti szövege (egy kivételtől eltekintve: az 5.cikk kiegészítése nincs benne). Erre a következtetésre a fordítást a latin eredetivel és a német fordítással összevetve jutottam. Ezek Rolf Kutschera – Landtag und Gubernium in Siebenbürgen 1688–1869 (Wien 1985) című könyve csatolt dokumentumai között fellelhetők.
- ⁴⁸ A végleges szövegű Diploma csak néhány pontban tér el a Bethlen Miklós által kieszközölttől, ezért ez utóbbi változatot ismertetem. A változásokra, mivel ezeknek köszönhetően válik előnylenebbé a szöveg Trócsányi általam idézett munkája alapján külön felhívom a figyelmet.
- ⁴⁹ „Szeretteinknek Erdélyország tartománya minden karainak, s a többi mind egyháziaknak, mind világiaknak, kiket illet, császári királyi kegyelmünket és minden jót!”
- ⁵⁰ „Erdélyországnak és Magyarország hozzá kapcsolt részeinek megerősített végzése” (Approbatæ Constitutiones Regni Transsylvanie et Partium Hungariæ eidem annexarum)
- ⁵¹ „Erdélyországnak és Magyarország hozzá kapcsolt részeinek összegyűjtött végzése” (Compilatae Constitutiones Regni Transsylvanie et Partium Hungariæ eidem annexarum)
- ⁵² municipális jogait
- ⁵³ A katolikusok sérelmezik a vallásügyi illetve a magánosok kezére juttatott katolikus egyházi birtokokra vonatkozó rendelkezéseket, a szászok pedig határozottabb intézkedéseket várnak kiváltásai iránt. (Trócsányi Zsolt – Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740 (Bp., 1988, 199–213. pp.)
- ⁵⁴ „Azt fogjuk határozni, ami igaznak fog találtatni.”
- ⁵⁵ Erdélyben a peres ügyek végső eldöntésére korábban magában az országban került sor – fellebbezés esetén a fejedelmi tábla, a fejedelmi tanács és az országgyűlés előtt a tanács ítélete esetén fennmaradt a fejedelem döntési, az országgyűlés bíraskodása esetén pedig kegyelmezési joga. (Trócsányi Zsolt – Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740 (Bp., 1988, 220. p.)
- ⁵⁶ „... ad recipiendum aut non recipiendum in matriculam commendatione”
- ⁵⁷ A Diploma 7–11.pontja teremti meg a Gubernium alapjait, melyvel megnyitja az ún. guberniális kort Erdély történetében. Balás Gábor – Erdély jókora jogtörténete című 3 kötetes adat összeállítása (Bp., 1982, 12–15. pp.)
- ⁵⁸ „Supremum Status directorem Nostrum” A 7. és 11. cikk az ország főkormányzója címmel nevezi meg, a 8, 10, 17. cikkben gubernatorként említi, a latin eredetiben. A magyar fordítás a tisztség megnevezését egységesen főkormányzónak fordítja.
- ⁵⁹ Gubernatoris
- ⁶⁰ A Diploma szövege a 9–11. cikkben a belső tanács megnevezést használja („consilio intimo”), a 17. cikkben viszont az ország tanácsa („Consilio Status”). 1691–1692-ben a hivatalalt államtanácsnak (a magyar fordítás szerint az ország tanácsa), 1693-tól pedig Királyi guberniumnak. (Benkő – Transsilvania, II.9. 16–17)
- ⁶¹ A tized hasznobérlése
- ⁶² lásd: 24. lábjegyzet

